

Vzestup a pád Britského impéria

V historii lidstva lze vysledovat snahu význačných jedinců či národů budovat velké říše, které měly odrážet jejich politickou moc a ekonomický význam. Některé říše měly krátké trvání, jiné existovaly po celá staletí. Zatímco po některých říších zůstaly pouze informace v učebnici dějepisu, jiné zanechaly v současných státních útvech nasmazatelné stopy. Příkladem je Britské impérium. To vtisklo dříve ovládaným územím nejen správní organizaci a soudnictví, ale i jazyk, náboženství, zvyky či hodnotové žebříčky. Bez Britského impéria by se angličtina nestala nejužívanějším jazykem v dnešních mezinárodních vztazích.

Počátky budování Britského impéria (*British Empire* – termín užívaný od r. 1875) byly pozvolné. Bývají spojovány se založením Anglické Východoindické společnosti (*East India Company*) v r. 1600, která své aktivity soustředila hlavně na Indii (s centrem v městě Surat, od druhé poloviny 18. století v Bombaji), kde se střetávala se zájmy Portugalska a Nizozemska. Z obchodních komodit převládalo koření, později textil.

Důležitým mezníkem v dějinách impéria byla válka o španělské dědictví. V jejím průběhu Británie obsadila v r. 1714 sice drobný, ale strategicky nesmírně významný bod – Gibraltar. Pro budoucnost Britského impéria měla zásadní význam sedmiletá válka. Pařížskou smlouvou (1763) Británie získala od Francie rozsáhlá území v Severní Americe (Francouzská Kanada) a uvolnila si ruce k podmanění imperiálního „klenotu“ – Britské Indie. Pozvolna se probíjela do čela námořních velmocí světa. Pod britskou vlajkou se plavil i jeden z nejvýznamnějších objevitelů v oblasti Tichomoří, James Cook, který stál na počátku britské expanze do této části světa.

Vzestup Britského impéria

Od druhé poloviny 18. století již Británii řadíme mezi světové velmoci. Nejprve se zdálo, že bude monopolním vládcem Severní Ameriky. Americká revoluce (1775–83) však poněkud změnila situaci a Británie byla nucena přesunout svou po-

zornost z Ameriky do Asie, Pacifiku a později do Afriky.

Dalším historickým mezníkem byly napoleonské války, kdy došlo k posílení strategického postavení Británie. Ponapoleonské období představuje téměř bezproblémovou dominanci a vede k rozšíření imperiálního programu po celém světě. Období 1815–1914 bývá historiky označováno jako „století impéria“ (Smith 1998). V letech 1850–95 se jeho území zvětšovalo o 250 tis. km² ročně (Bradbury a kol. 2002) a na konci období se již rozkládá na rozloze 26 mil. km² a čítá 400 mil. obyvatel (Parsons 1999). Británie přijímá roli globálního policisty, stav později známý jako *Pax Britannica* (Porter 1998). V zahraniční politice britská vláda uskutečňuje politiku *splendid isolation*, spočívající v neúčasti v konfliktech ostatních evropských velmocí a umožňující Británii soustředit se na koloniální problematiku (Skokan 2000).

Politická hegemonie je podporovaná sílícím ekonomickým potenciálem. Od druhé poloviny 18. století probíhá v Británii průmyslová revoluce a vznikají zde první moderní průmyslové podniky. Až do r. 1870 je průmyslová výroba bez konkurence. Téměř monopolní postavení ve světovém obchodu vedlo dokonce k tomu, že Britové ovládali hospodářství v zemích i mimo impérium, např. v Číně, Argentině či tehdejší Siamu. Tyto části světa byly označovány některými historiky jako *neformální impérium* (Porter 1998).

Východoindická společnost řídila expanzi Britského impéria v Asii a pomáhala obsazovat nejdůležitější strategické body – r. 1819 Singapur a r. 1824 Melaku/Malakku (Porter 1998). Později se strategická osa rozšířila až do čínského Hongkongu (1842).

Období největšího rozmachu

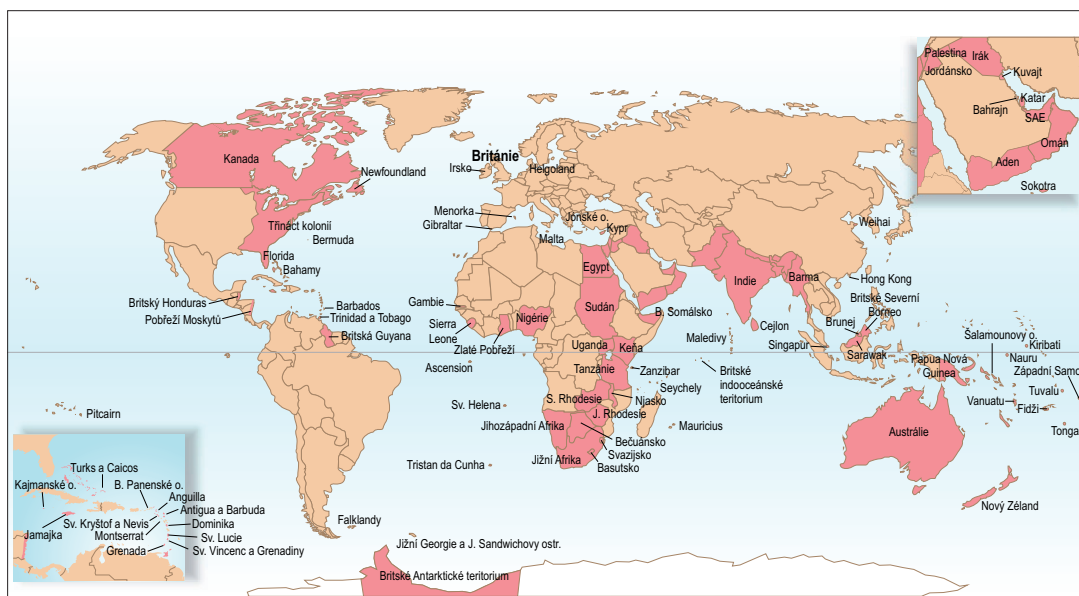
Viktoriánské období (vláda královny Viktorie I. 1837–1901) bylo dobou největšího rozmachu. Roku 1876 dochází k reorganizaci Britské Indie a královna Viktorie získává titul císařovna indická – impérium dosahuje vrcholu.

Příbrzdit rozpínavost Britů a zkomplikovat jim dopravní propojení se pokusila Francie vybudováním Suezského průplavu. V roce 1857 byla založena společnost *Compagnie universelle du canal maritime de Suez*, která průplav stavěla. Britská vláda účast na projektu odmítala. Později revidovala svůj postoj a v r. 1875 se stala největším akcionářem společnosti. Po britské okupaci Egypta (1882) se průplav ocitl pod kontrolou impéria.

Do 70. let 19. století byla Británie vedoucím státem naší planety, „světovou továrnou“, „královnou moří“. Na světových trzích dominovala ve všech významných odvětvích, její loďstvo reprezentovalo přes polovinu světové tonáže (Skokan 2000). Na základě vize Cecila Rhodese byl přijat projekt spočívající v propojení britských kolonií a protektorátů na východě Afriky železnicí z Káhiry (blízkost Suezského průplavu) do

Kapského Města (bohaté surovinové zdroje). To se však již nezdařilo. Na šachovnici světové politiky se objevují noví hráči, s kterými je Británie nucena si rozdělit sféry vlivu v Africe i Asii.

Britské impérium bylo tvořeno dominií (např. Austrálie či Kanada), koloniemi, protektoráty či mandátními územími. Vyznačovalo se skvělou organizací, jak správní, tak dopravní. Symbolem impéria byly nové technologie na přepravu zboží (parníky, železnice) a zpráv (telegraf). Od r. 1902 byla britská říše propojena sítí telegrafních kabelů systémem *All Red Line*. Britské impérium bylo v r. 1923 do-

Britské impérium v roce 1921. Rozprostíralo se na všech světadílech. Pramen: British Empire 1921.png

movem 460 milionů lidí (čtvrtina světové populace té doby) a s rozsahem 35,5 mil. km² (rovněž zhruba čtvrtina světové souše) se stalo největší říší v historii lidstva, takže skutečně platilo, že slunce nad impériem nikdy nezapadá. Do značné míry je možné vnímat Britské impérium jako jeden z klíčových faktorů pozdějšího nástupu globalizace.

Nejednalo se však jen o velikost říše, ale také zejména o její význam, a to ve smyslu ekonomickém či politickém. Význam Britského impéria je třeba vidět i v rovněž duchovní, ve sféře kulturního dědictví. Duch impéria se promítal i do charakterových vlastností lidí sdílejících společný osud a myšlenku. Nositel těchto hodnot a idejí byl duchapřítomný, smělý a odvážný, podobně jako slavný pan Fog ve Vernově románu Cesta kolem světa za 80 dní. Tento duch se promítá i do tzv. imperiální literatury, posilující chuť k cestování, výzkumu a dobrodružství, ale také k vůli vládnout a ovládat. Britský dobrodružný román v 19. století znovu objevil dílo Daniela Defoea a jeho román Robinson Crusoe (1719). Stejně populární byl Ostrov pokladů (1883) od Roberta Louise Stevensona. Bardem každodenní Indie se stal Rudyard Kipling (1865–1936), líčící život vojáků a obyčejný život v indické vesnici (např. Mauglí, Kniha džunglí 1894). Za největšího romanopisce impéria bývá označován Joseph Conrad (1857–1924), původem Polák, který přibližuje prostředí v dalekém Malajsku a Pacifiku (Bradbury a kol. 2002).

Pád Britského impéria patrně souvisí i s tím, že velké říše časem ztrácejí svůj po-

Největší říše v historii světa

Říše	Rok	Max. rozloha mil. km ²	Podíl na světové souši (%)	Rok	Max. počet obyvatel (mil.)	Podíl na světové populaci (%)
Britské impérium	1922	35,3	22,6	1938	458	20
mongolská říše	1300	24,0	16,1	13. stol.	110	25
ruské impérium	1866	23,7	15,9	1913	176	9,8
španělské impérium	1790	20,0	13,4	17. stol.	68	12,3
čínské impérium	1790	14,7	9,9	1820	381	36,6
francouzské impérium	1938	13,0	8,7	1938	113	5,1
umajjovský chalífát	750	13,0	8,7	7. stol.	62	29,5

Poznámka – data jsou odbornými odhady.

Prameny: CIA – The World Factbook, FERGUSON, N. (2007): *Britské impérium: cesta k modernímu světu*. Praha, Prostor; MADDISON A. (2001): *The World Economy: A Millennial Perspective*. OECD, Paris; MCEVEDY C. AND JONES R. (1978): *Atlas of World Population History, Facts on File*. New York.

tenciál, svou dynamiku, jsou příliš rozsáhlé na ovládnutí a přicházejí další konkurenti. Německo a USA předešly Británii v ekonomické produkci již koncem 19. století. Přestože ta z obou světových válek vyšla jako vítěz, došlo k oslabení impéria. Vytvoření dvou supervelmocí – USA a Sovětského svazu – znamenalo, že dny impéria byly sečteny (Loyd 1996).

Commonwealth

Pokud něco mohlo nahradit vztahy rozpadající se imperiální říše, pak to byl Commonwealth. Byl to prostředek, který Britům pomohl podřídit se novému světu, jenž jednotně odsuzoval imperialismus, a přizpůsobit se novým podmínkám. Nakonec také pomohl zmírnit pád impéria (Morris 1978). Commonwealth (celým označením *Commonwealth of Nations*, česky Spole-

čenství národů, v letech 1931–1947 pak Britské společenství národů) je volně sdružení nezávislých suverénních států, nesoucích odpovědnost za svou vlastní politiku, navzájem konzultujících a spolupracujících (Skokan 2000).

Poprvé se oficiálně termín Britské společenství národů vyskytl v ústavě Irského svobodného státu, která byla podepsána v roce 1922 – cit.: „Sobě rovní členové Společnosti národů tvoří Britské společenství národů“ (Thomson 1964).

V procesu dekolonizace Británie nechtěla, aby se nově vznikající státy zcela vymanily z jejího vlivu. Koloniální kanceláře se snažily v zemích zavést základy pro demokracii a dobrou vládu. Chtěly také uchovat šterlinkovou oblast, aby nové státy byly připoutány ekonomicky (Robbins 1994). Po vstupu Británie do Evropské unie (1973) se vazby uvnitř Commonwealthu velice rozvolnily. Zrušena byla soustava celních imperiálních preferencí a rozpadl se i jednotný systém obrany.

V současné době Commonwealth tvoří 54 samostatných zemí, dále závislá území a teritoria pod správou Británie, Austrálie a Nového Zélandu; dohromady v něm žijí téměř dvě miliardy lidí (30 % světové populace). Společenství trvale opustily jen dvě země – Irsko r. 1949 a Zimbabwe r. 2003; tři státy své členství přerušily – Jihoafrická republika (1961–94), Pákistán (1972–89) a Fidži (1987–97) – a čtyři členové byli vyloučeni (Pákistán, Nigérie 1995–99, Fidži a Zimbabwe). Z bývalých britských kolonií se členem Společenství nestala např. Barmá/Myanmar a dva relativně noví členové naopak britskými koloniemi nikdy nebyli – Mozambik a Rwanda. Hlavním úřadem Společenství je Sekretariát Commonwealthu (*Commonwealth Secretariat*) se sídlem v Londýně. Commonwealth má nyní spíše symbolickou a historickou hodnotu.

Imperiální tradice

Přestože Britské impérium zaniklo, v řadě zemí přetrvávají některé kulturní aspekty

Gibraltar je tradičním symbolem Impéria v západním Středomoří. Netradiční pohled na skálu ze severozápadu, od španělské hranice. Foto: T. Oršulák

V ZORNÉM POLI GEOGRAFŮ

bývalé metropole (jazyk, náboženství), systém organizace státní správy, soudnictví či britské tradice. Příkladem jsou tzv. imperiální metrické jednotky, jízda vlevo, konání her Commonwealthu či řád Britského impéria. Imperiální metrické jednotky byly na rozdíl od metrického systému dříve užívány v bývalých britských koloniích či dominiích. Příkladem jsou USA (pod názvem *U.S. customary units*), kde se užívá míle, pinta, galon či barel. V jiných zemích byly imperiální jednotky z velké části nahrazeny systémem metrickým, ze kterého vzešla soustava SI (výjimkou je Barma/Myanmar a Libérie, které soustavu SI spolu s USA nepřijaly). Akceptování však nebývá absolutní. Např. v Británii se vzdálenosti stále měří v yardech a mílích, pivo se čepuje v pintách. Rovněž jízda vlevo má tradici v zemích Britského impéria. Vedle Británie a Irska se jezdí vlevo např. v Bangladéši, Indii, Pákistánu, Malajsi, Jihoafrické republice, Tanzanii, Keni, Jihoafrické republice, v Austrálii či na Novém Zélandu.

Obdobně jako olympijské hry se konají jednou za čtyři roky hry Commonwealthu (*Commonwealth Games*), kterých se účastní průměrně okolo 5000 sportovců. Tato vrcholná sportovní událost se koná od r. 1930 (Ontario v Kanadě). Kromě mnoha známých olympijských sportů se soutěží i ve sportech pro nás neobvyklých, které se hrají hlavně v zemích bývalého Britského impéria, jako *bowls* (podobá se hře pétanque), sedmičkové ragby a *netball* (obdoba ženského basketbalu).

Vazbu na impérium má i prestižní ocenění nejvýznamnějších osobností v oblasti vědy, veřejných služeb a charitativních programů – řád Britského impéria (s mottem *For God and the Empire*). Poprvé jej udělil král Jiří V. v r. 1917 za bojovou činnost v první světové válce. V r. 1965 byli tímto řádem vy-

Christchurch – nejangličtější město na světě – leží na Novém Zélandu. Na obrázku katedrála, jejíž věž se zřítla při velkém zemětřesení v únoru loňského roku. Foto: M. Balej

znamenáni např. i členové hudební skupiny Beatles; z Čechů generál František Moravec a prof. Martin Hilský (v r. 2001 za zásluhy o šíření anglické literatury v Česku).

Současný Londýn, hlavní město Anglie, Británie a Commonwealthu, nezapře, že byl i metropolí světové říše. Silné imigrační vlny z bývalých zemí impéria výrazně proměnily národnostní strukturu metropole – žije v ní 10 % Indů či Pákistánců, 10 % černochů z Afriky a Karibiku. Se zeměmi Commonwealthu je Londýn spojen silnými ekonomickými a částečně i politickými vazbami. Londýn také kvůli jeho ojedinělé minulosti řadíme mezi čtyři nejvýznamnější města současného světa (Friedman 1995).

Současní historikové pohlížejí na imperiální dědictví pozitivněji, než tomu bylo v minulosti. Příznivě ovlivňovalo vývoj nejen Kanady, Austrálie, Nového Zélandu, ale také Indie či východní Asie, kde politickou stabilitou zajišťovalo ekonomický rozvoj. Britský historik Ferguson ukazuje, že z imperiálního dědictví vznikl moderní svět, který bereme jako samozřejmost: demokracii, volný obchod a globalizaci (Ferguson 2007).

Jiří Anděl,

PrF UJEP v Ústí nad Labem
andel@ujep.cz

The Rise and Fall of the British Empire. At the present time, imperial heritage is not seen as being so negative as it has been considered in the past. For example, it is seen as a positive influence in the historical development of Canada, Australia and New Zealand, as well as India and Southeast Asia, where it ensured economic development through political stability. It seems that imperial heritage has enabled the formation of the modern world, which we often take for granted: democracy, free market and globalisation.

APLIKACE DO VÝUKY:

- Podívejte se na mapu Britského impéria (1921): vyhledejte názvy jednotlivých kolonií a jejich nejdůležitější města. Pokuste se zjistit, které prvky obyvatelstvo jednotlivých zemí „zdědilo“ po bývalé metropoli (příklad: Indie – jazyk, náboženství, železniční síť atd.).
- Které produkty pravděpodobně směřovaly z kolonií do Británie a naopak?
- Dokážete posoudit na vybraných příkladech, v čem spočíval největší přínos Británie pro obyvatele kolonií?

LITERATURA A ZDROJE DAT:

BRADBURY, M. a kol. (2002): Atlas literatury. Ottovo nakladatelství, Praha.
FERGUSON, N. (2007): Britské impérium: cesta k modernímu světu. Prostor, Praha.
FRIEDMAN, J. (1995): Where we stand: a decade of world city research. In Knox, P. L. and Taylor, P. J. (eds.) *World Cities in a World System*. Cambridge University Press: Cambridge, 21–47.

JUDD, D. (1999): Impérium: britská imperiální zkušenost od roku 1765 do současnosti. BB art, Praha.
LLOYD, T. O. (1996). *The British Empire 1558–1995*. Oxford University Press.
MORRIS, J. (1979): *Farewell the trumpets: an imperial retreat*, Harmondsworth, Penguin Books.
PARSONS, T. H. (1999): *The British Imperial Century, 1815–1914: A World History Perspective*. Rowman & Littlefield.
PORTER, A. (1998). *The Nineteenth Century, The Oxford History of the British Empire Volume III*. Oxford University Press.
ROBBINS, K. (1994): *The elipse of great power. Modern Britain. 1870–1992*, Pongman Publishing, New York.
SKOKAN, L. (2000): Historickogeografický úvod do regionální geografie. UJEP, Ústí n. L.
SMITH, S. (1998): *British Imperialism 1750–1970*. Cambridge University Press.
THOMSON, D. (1964): *England in the 20th century*, London, Jonathan Cape.
ŠILHÁNOVÁ G. (2008): *Rozpad Britského impéria a vznik Commonwealthu*. MU, Brno.